

КУЙО КУЕВ (София)

ОБРАЗЪТ НА ЦАР АСЕН I В ПОЛСКАТА ЛИТЕРАТУРА И В БЪЛГАРСКАТА ВЪЗРОЖДЕНСКА ДРАМАТУРГИЯ

Полският писател Зигмунт Милковски (1824—1915), познат още и с псевдонима Томаш Йеж, взема активно участие в унгарската революция през 1849 г. След разгрома ѝ той емигрира в Османската империя, като прекарва значително време в българските земи. В резултат на този непосредствен контакт с нашата действителност у него се поражда мисълта да напише произведения с българска тематика. Като последователен революционер той избира моменти от борбата на народа за свобода. Така се появяват романите „Асен I“ (1861), „Зарница“ (1872) и „В зори“ (1890). В случая ни интересува първият роман, преведен на български още през 1864 г. и издаден в Болград под заглавие „Ясен I. Приказка из българската история (от полски)“. Превел Б. Димитров. Болград, 1864 г.¹

Въз основа на исторически и легендарни данни авторът рисува въоръжената борба на българския народ за освобождение от гръцко иго в края на XII в. И всичко това е пресъздадено предимно в духа на романтизма. Начело на борбата застават двамата братя Асен и Петър. На първо място обаче стои Асен, който е непреклонен борец и търси „средства за спасение“ от чуждо иго. Това средство той намира в народа, в чиито сили дълбоко вярва, докато Петър проявява известно колебание. Според Петър дългото робство е узаконило гръцкото владичество в България. Асен обаче не споделя този възглед, защото „не е така“ и свободата „може пак да дойде“. По този начин Асен се очертава като убеден и осъзнат борец за свободата на българския народ. Той знае, че без борба нищо не ще се постигне, че единственият път за постигане на свободата е въстанието, в което да се ангажират народните маси. С други думи, Асен се явява носител на идеята за освобождението на поробената родина чрез народна революционна борба. От тази идея той не отстъпва и всичките му сили са насочени към осъществяването ѝ.

Асен води борбата не само срещу чуждия поробител, но и срещу онези българи, които по един или друг начин подкрепят тирана. Представител на тази група в романа е боляринът Радомир Сурсувул. Асен е влюбен в неговата дъщеря Мария, но въпреки това се обявява срещу баща ѝ, защото

¹ За романа и българските му преводи вж. В. Смоховска-Петрова. България в творчеството на Зигмунт Милковски. С., 1955; Е. Георгиев. Българо-полски литературни връзки в епохата на Българското възраждане. — Год. СУ, Филол. фак., т. 51, 1955, с. 43 (531) и сл.

той е на страната на византийския император. Асен е готов да жертвува и любовта си в името на отечеството. Мария също е готова на саможертва: „Когато веч за нищо друго по-добро не съм, то нека ми земе джелатин главата, па когато ме фане за косата и покаже шуртящата кръв на хората, народът нека си помисли: тая девическа глава е паднала за отечеството, тая кръв тече за отечеството.“ Асен запалва огъня на борбата, защото е убеден, че робството не е узаконило гръцкото владичество. Такъв завършек на романа ентусиазира читателя и съдействува за създаване на непримиримо отношение срещу робството, подтиква читателя към революционна борба. Романът действително има силно въздействие през Възраждането като белетристично произведение и като театрална драматизация, приспособена за сцената от наши революционери.

Авторът излага всъщност своите възгледи за борбата на полския народ. В редица случаи зад образите на българи откриваме някои полски дейци от XIX в. (Сурсувул — княз Чарторизки и др.). Но не това е привличало вниманието на българите. На нашия възрожденски читател романът е въздействувал с явния си зов за борба, със смелостта на Асен да води борбата в името на отечеството, с вярата, че българският народ е бил свободен и пак ще бъде свободен. По този начин революционното съдържание на романа е служило не само на полското освободително движение, но и на нашето национално свестяване, на засилването на революционната борба в името на свободата. Затова имаме конкретни доказателства. Възрожденският поет Харалан Ангелов, който е учител в с. Жеравна, Котленско, събирал селяните в училището и им говорел на различни теми. Често им четял „Асен и Петър“ от Милковски и „Кърджали“ от Чайковски². Бунтовният заряд на книгата съдействувал да се създаде у слушателите революционно настрояние против поробителя.

Въпросите около романа „Асен I“ досега са разгледани от Ванда Смоховска-Петрова и от Емил Георгиев в споменатите студии. Трябва обаче да се посочи, че двамата автори не споменават един много важен факт, а именно, че романът е бил драматизиран у нас два пъти и игран на сцената с голям успех. През 1956 г. Димо Минев открива в Народната библиотека „Кирил и Методий“ в София ръкопис от тази драматизация (П. В. 538; архивен отдел)³. Той съобщава, че тази драматизация е дело на Филип Симидов и че е представена на сцената. Един от артистите е Петър Станчев.

Доколкото ми е известно за Филип Симидов като автор на тази драматизация пръв в науката говори Антон Стоилов през 1924 г.⁴ въз основа на съобщения от самия Симидов.

Какво собствено представлява откритият от Д. Минев ръкопис? В Народната библиотека в София се пазят два ръкописа, подписани от Филип Симидов. Единият е от 120 страници, вече пожълтял. В редица случаи текстът е поправян от същата ръка с черно, червено и лилаво мастило. Поправките са от различно естество: редактиране на текста, нови обяснителни бележки, дава се ново разпределение на явленията (сцените), прибавят се нови страници на мястото на откъснатите или изгубени листове. Нов е например първият лист, на който е написано заглавието и е даден списък на действащите лица. Заглавието е „Асен I-вий“ (освободител на България от гърците в 1186 г.). Драма в VI действия от Ф. Симидов“. Следват

² Ст. Чилингиров. Харалан Ангелов. — СББАН. Кн. 3. С., 1914, с. 18; Ст. Чилингиров. Български читалища до Освобождението. С., 1930, с. 253.

³ Д. Минев. Филип Симидов. — ИПр., 12, 2, 1956, 81—89.

⁴ А. Стоилов. Филип Симидов. — Илюстрация Светлина, 32, 1924, №6—7, 2—3.

имената на действащите лица. Действието се развива, бележи авторът, във В. Търново и в Цариград през 1186—1187 г. През 1925 г. Симилов преписва стария екземпляр и внася някои промени в съдържанието и композицията. Сега заглавието гласи „Ясънъ 1-вий царь на Българите, освободителя на България от гърците в 1186 г. Драма в VI действия от Ф. Симилов. 1925 г. Яноаръ“.

При наличието на тези факти авторството на тази драматизация не може да се оспорва. Автор е наистина търновският революционер и борец за народна свобода Филип Симилов (1852—1925). Като учител в българското училище в кв. „Вланга“ в Цариград Симилов попада в патриотично настроена среда, където интересът към театралните представления е голям. Първата българска пиеса, играна в Цариград (20. II. 1872 г.), е драмата от Константин Величков „Невенка и Светослав“. Тук се проявява особен интерес към драмите с историческо значение. Игрят се „Иванко“ от В. Друмев, „Райна княгиня“ и „Крум страшни“ от Д. Войников⁵. При такава обстановка няма нищо чудно, че и Симилов стига до идеята да драматизира полския роман „Ясен I“, преведен на български още през 1864 г. По текста на Симилов за пръв път драмата бива играна в кв. „Вланга“ в Цариград. Дори и гърците били възхитени от представлението и поднесли букет на актьорите⁶. Една година по-късно представлението бива повторено, но вече в театъра „Османие“ в кв. „Гидик-паша“. Сведения за това представление се намират в българското издание на в. „The levant Times“ („Източно време“), год. VI, бр. 3 от 26 ян. 1874 г.). Заглавието обаче тук е променено:

ИЗВЕСТІЕ
ТЕАТРО ОСМАНІЕ

въ

ГИДИКЪ-ПАША.

Прѣдставленіе на Българскы
въ недѣлнѣж вечерь на 27 іануаріа 1874 г.

ПОБѢГВАНІЕТО

на

ЧУДОТВОРНѢЖЪ ИКОНѢ

Св. Димитріа Солунскаго

Драма въ 5 дѣйствія.

Представя се въ полза
на бѣдни българскы ученицы.

Умолява се почитаемата българска публика
да почете представлението съ присъствието си.

С това обаче въпросът за драматизацията на полския роман „Ясен I“ не приключва. През 1925 г. Никола Начов излиза с твърдението, че автор на драматизацията е Петър Станчев⁷. До това заключение той идва въз основа на следното съобщение във в. „Напредък“ (год. IX, бр. 13 от 26 окт. 1874 г., с. 50): „Известіе. Ясен I-вий (Чудесата на св. Димитрий Солунскій). Драма изъ отечествената ни исторія, наредена в петъ дѣйствія, от П. Станчевъ по драмытъ на Victor Hugo и прѣдставена пръвъ пътъ въ Цариградъ е готова за печатанье. Големината ѝ ще бѣде 6—7 коли. Която от нашитѣ

⁵ Н. Начов. Цариград като културен център за българите до 1877 г. — СББАН, 19, 1925, 173—175.

⁶ Пак там.

⁷ Пак там, с. 174.

книжарници желае да ѝ напечата на свои разноски, нека се отнесе за споразумение до съчинителят на Драмата - - - в Мустафа-Паша или до Ив. Говедарова в Цариград. П. Станчев.“ Едва ли би се намерило някакво основание да се отрече това съобщение.

При това положение кой фактически трябва да се смята за автор на въпросната драматизация: Симилов или Станчев?

Петър Станчев (1850—1913) също е от Търново и е съученик на Филип Симилов. И той е един от нашите активни възрожденци и бунтовници. През 1870 г. отива в Цариград да учи медицина, но след това се отказва и става учител в българското училище в кв. „Вланга“ в Цариград. Станчев е един от актьорите в първото представление на драматизацията заедно със Симилов, К. Величков, Измирлиев и др. В края на учебната 1873/1874 г. той напуска Цариград и става учител в Мустафа паша (дн. Свиленград). Именно Станчев пръв прекръства града на Свиленград, където основава българско просветно братство „Наука“ и развива голяма просветна дейност. Вниманието му сега е насочено главно срещу гръцкото влияние, което силно застрашава българското население в този край. В дописка във в. „Век“ от 20 октомври 1874 г. той сигнализира, че там гърците не спят, че те изпращат безплатни учители с цел да разединят селските общини и т. н. Затова българите не трябва да стоят със скръстени ръце. Нека се помни, че от гръцката пропаганда в града и околността му малко преди Станчев се оплаква и Иван Вазов, когато учителствува там (1872—1873)⁸.

При такава обстановка П. Станчев използва в борбата срещу гръцкото влияние и театъра. И през януари 1875 г. той урежда представлението на „Многострадалната Геновева“. Впечатлението от това представление е толкова голямо, че то трябвало да се повтори по настояване на местното население. Съобщавайки за това, Станчев пише: „Подбудени от това, че двойна полза ще се извлече от театъра, скупно тукашните младежи чрез воденето на учителите, между които имаше и някои опитни в подобни работи, тъй щото за малко време се приготвиха всички потреби за сцената, одежди за актьорите и пр., на 25-то в присъствието на множество народ оттук и от селата, както и на началството ни представи се трагедията „Геновева“ с доста сполучливост от актьорите, понеже както казахме, мнозина от тях бяха играли и друг път в разни места и сдобили доста опитност. . . Театърът ще се повтори, защото зрителите пожелаха да се играе и пак . . . И тъй, то ще стане на празника Три светители.“⁹ Тази двойна полза, за която Станчев говори, от една страна, са материалните средства, събрани за обществени цели, а от друга, патриотичното въздействие, което театърът упражнява върху зрителя. А всичко това свидетелствува, че на театъра П. Станчев гледа като на „училище за народа“.

В този напрегнат исторически момент у Петър Станчев узрява идеята да пригоди за сцената полския роман „Асен I“ от Зигмунт Милковски като произведение с антигръцка насоченост. Такава именно пиеса подходжа за населението на Свиленградско по онова време. Разбира се, в своята работа той ще да е имал предвид представлението в Цариград, в което сам е взел участие като актьор. И за мен няма съмнение, че за тази именно драматизация Станчев ще да е дал цитираното съобщение във в. „Напредък“ от октомври 1874 г. Не може обаче нищо повече да се каже за Станчевата драма-

⁸ И в. Д. Шишманов. Иван Вазов. Спомени и документи. С., 1930, 40—41; М. Марковска. Летопис на живота и творчеството на Иван Вазов. Ч. 1. С., 1981, 42—44.

⁹ Напредък, 9, № 29, 15 февр. 1875, с. 115.

тизация на полския роман поради това, че ръкописът не е намерен, а и в пресата няма писано нищо повече. Ясно е обаче, че тук става дума за едно ново приспособяване на полския роман за сцената, направено от Петър Станчев в Свиленград във връзка с борбата срещу гръцкото влияние. Това фактически е втората драматизация на романа „Асен I“.

Във връзка с приспособяването на полския роман „Асен I“ за сцената през Българското възраждане възникват редица въпроси. На първо място, можем да се запитаем, какво е отношението на автора към драмата, към полската белетристична творба? Няма съмнение, че Симидов е доловил бунтовното, революционното острие на полския роман и него е изкарал на преден план. Въпросът за въстанието е поставен още в първите страници на пиесата (в разговорите с Петър, с търновския патриарх Василий, с Мария и др.). В разговора с патриарх Василий Асен заявява, че революцията е „хирург, който реже без милост набрания цирей“, за да даде възможност на здравето и чистото да расте. Циреят е „гръцката власт, а хирургът сменя“. И подходящият момент да се пристъпи към операцията настъпва, когато иконата на св. Димитър идва при българите. Освобождението трябва да се започне с бой. Гаранция за успеха на въстанието Асен вижда в моралната готовност на българския народ да започне борбата и в моралното разложение на византийската армия.

Съществен е въпросът за промяната на заглавието на произведението. Заглавието на полския роман е „Асен I“, а в българския превод е „Ясен I“. И с това именно заглавие той е познат на османските власти, които го инкриминират, както личи от едно писмо на Г. Запрянов от 24. I. 1866 г. до Найдено Геров. Запрянов пише: „С тази поща исках да Ви пратя още един роман из българската история, но мисля, че може да сте го чели във „Въсток“, гдето беше като подлистник; тя е под заглавие „Ясен I“, съчинена от Садък паша на полски, а преди време е преведена на български; но в Турско е инкриминирана.“¹⁰ Става ясно, че при това положение османската власт няма да се съгласи представлението на пиесата да бъде със същото заглавие, което е инкриминирано. И когато Симидов отива при Драган Цанков, тогава цензор в Цариград, да иска разрешение за представлението, Цанков го съветва да промени заглавието. Така именно заглавието „Ясен I“ се превръща в „Чудесата на св. Димитър Солунски“ или в „Побягването на чудотворната икона на св. Димитър Солунски“. Тази промяна не е случайна. Тя е продиктувана и от самото съдържание на произведението. Важен мотив, може би най-главният, е легендата за изчезването от Цариград на прочутата в цялата империя чудотворна икона на Димитър Солунски и появата ѝ в Търнов. Появата на иконата в Търново означава, че св. Димитър, родом от Солун, пострадал мъченически по времето на император Максимиан (в началото на IV в.), гръцки покровител, вече се е отказал от гърците и е застанал на страната на българите. Иконата се явява в Търново в навечерието на деня, когато ще стане освещаването на новопоставената там църква „Св. Димитър“. И в момента, когато се събере множество народ във връзка с тържеството, Асен ще вдигне въстанието, като използва и чудото на иконата. Всичко това показва, че промяната на заглавието е станало по тактически съображения, но връзката със съдържанието не е нарушена. И под заглавието драмата „Побягването на чудотворната икона на св. Димитър Солунски“, както се съобщава в българското издание на англо-френския вестник „The levant Times“¹¹, е представена в театър „Османие“.

¹⁰ Из архива на Найдено Геров. Т. 1. С., 1911, с. 595, № 988.

¹¹ Н. Начов. Цариград като културен център, с. 174; М. Стоянов. Българска възрожденска книжнина. Т. 2. С., 1959, с. 688, № 18885.

Няма съмнение, че по-късно по тактически съображения и Петър Станчев е намесил името на френския поет и писател Виктор Юго в цитираната вече бележка във в. „Напредък“. В оня момент е било необходимо, особено след плановете на някои ентузиазирани българи да подпалят Цариград, да се отвлочи вниманието на турската власт и на гърците, като драмата се свърже с името на Юго. Тогава Франция се радва на голямо уважение и от страна на Турция, и от страна на Гърция.

В реда на тези мисли възниква и въпросът, защо в редица случаи не се сочи истинският автор на романа Зигмунт Милковски, а Михаил Чайковски? Дали това е резултат на непознаване на фактическото положение, или и тук има някакъв съзнателен момент, някакво тактическо съображение?

Имената на Милковски и на Чайковски (Садък паша) са добре познати на значителна част от нашата интелигенция през XIX в. Само че на Милковски османската власт гледа като на бунтовник, а на Чайковски — като на приятел. И не само това — Чайковски е и на турска служба. При това положение няма нищо чудно, че и произведението „Ясен I“ ще се припише нему. Д. Манев съобщава за една бележка, в която Симидов пише: „От Чайковски направих я драма.“¹² В писмото на Запрянов до Н. Геров от 24. I. 1866 г. споменатото по-горе произведение също се приписва на Чайковски. Но дали в дадения случай за автор на произведението се сочи Чайковски в резултат на липса на добра информация, или и тук има някаква съзнателна намеса, за да се отклони вниманието на османската власт от опасния бунтовник Милковски, е въпрос, на който трудно може да се отговори. Важното е, че Чайковски е подходяща фигура за оня момент: автор е на произведения с българска тематика; пред властта се ползува с голямо уважение и т. н. Така че свързването на романа с неговото име създава илюзия, че тук става дума за друго произведение, а не за онова, което е излязло от перото на Милковски, познат в Турция като участник в Унгарската революция през 1849 г. и като опасен революционер. Ще ми се да приема, че и тук има съзнателна промяна на имената.

Най-сетне може да възникне и въпросът, дали двамата автори¹³ — Филип Симидов и Петър Станчев, са имали съответна творческа възможност за драматизиране на полския роман? Според мен отговорът е един — „да“. Трябва да се знае, че и двамата са не само пламенни патриоти и революционери, но те са и възрожденски книжовници, поети. Стихотворенията им не са лишени от поетически качества. От друга страна, усилията им да пригледат полския роман за сцената с оглед на нашите нужди са напълно в духа на епохата и на техните задачи като възрожденци, като патриоти и общественици.

¹² Д. Манев. Филип Симидов, с. 83.

¹³ М. Стоянов. Българска възрожденска книжнина. Т. I. С., 1957, 319—320, 341—342; К. Топалов. Българска възрожденска поезия. С., 1980, 422—423, 474—475; 10-годишнината на един труженик. — Славянски глас, 1923, № 2—3, 57—58; К. Кувев. По въпроса за драматизацията на романа „Асен“ от З. Милковски у нас. — Език и литература, 1957, № 3, 223—227.